

Skospænder

Af *J. Slettebo*

I 1965 modtog museet på Sønderborg Slot en gave, bestående af et par sølvspænder og et sølvdragtsmykke. (Fig. 1). Gaven var sendt fra Finland, giveren var fru Helene Nissen, Helsingfors.¹

Nu samler museet i Sønderborg jo normalt ikke på genstande fra Finland, men i dette tilfælde var placeringen velbegrundet, idet de tre sølvting stammede fra Als, omend de var havnet lidt langt derfra.

Fru Helene Nissen, der var født i 1873, var selv finsk, men hendes afdøde mand, Jørgen Nissen, var oprindeligt dansk. Han var født i Ulkebøl den 18. april 1863 som søn af boelsmand Jens Jørgensen Nissen og Kathrine Sophie Schmidt. Han var som ung mand rejst fra Sønderjylland til kongeriget, velsagtens for at undgå militærtjenesten, men var siden fortsat til Stockholm, hvor han kom ind i et handelsfirma. Dette firma sendte ham til Helsingfors, hvor han efterhånden oparbejdede sin egen forretning, som han ledede til sin død. Han besøgte ikke mere sin fødeø, men hans enke har altså nu skænket museet i Sønderborg et par af de ting, han bragte med sig, da han rejste hjemmefra.

Fru Helene Nissen havde oven i købet sammen med sin gave til museet sendt kopier af en række dåbsattester, hvorved det bliver nemt at følge Jørgen Nissens slægt lidt bagud i tiden. Faderen, Jens Jørgensen Nissen, var født i Mindebjerg den 11. februar 1835, og hans forældre igen var Jørgen Nissen, (f. 6. januar 1805 i Mindebjerg) og Marie Kathrine Christensen, (f. 18. januar 1812 i Skovby). Jørgen Nissen d. æ. var søn af boelsmand Nis Clausen i Mindebjerg og hustru Friderica Margretha Pedersdatter og hans kone var datter af inderste Jens Christensen, Skovby, og hustru Anne Kathrine Pedersdatter. Lige så ren alsisk var Jørgen Nissens mødrene slægt. Moderen, Kathrine Sophie Schmidt, var født 17. marts 1838 i Klinting, Ulkebøl sogn, og hendes forældre var boelsmand Christen Jør-

gensen Schmidt (på dåbsattesten Smed, f. 20. februar 1804 på Østergaard, Kegnæs) og hustru Kirstine Marie Hansen, (f. 9. marts 1801 på Vråbjerggård, Ulkebøl sogn).

Christen J. Schmidt var søn af Christian Jørgensen (Smed) og Cathrina Sophia Chrestensdatter på Kegnæs, og Kirstine Marie Hansen var datter af »unge aftægtsmand« Jacob Hansen og Sille Hinrichsdatter. Jørgen Nissens forældre, bedsteforældre og oldeforældre var alle fra Als. Bortset fra den ene oldefader, der var landsby-smed, var alle tre forudgående generationer landmænd. Det var således et langt skridt, både geografisk og erhvervsmæssigt, Jørgen Nissen havde taget fra landmandssøn i Ulkebøl til direktør i Helsingfors.

Under denne begivenhedsrige udvikling havde Jørgen Nissen medbragt to sølvspænder og et dragtsmykke. Familietraditionen fortæller, at han havde fået dem af sin moder, der igen havde dem fra sine forældre. Fru Nissen erindrede, hendes mand havde nævnt, at de kunne føres tilbage i familien til 1820'erne, d. v. s. til ægteparret Christen Jørgensen Schmidt og Kirstine Marie Hansen.

Dette passer udmærket til dragtsmykket. Det er af typisk alsisk form, og selvom en nøjagtigere datering er umulig, er en placering indenfor perioden 1820—1860 overvejende sandsynlig. Den lille plade med mønster i filigranbelægning er meget benyttet i Sønderjylland, både ved øst- og vestkyst, og anvendelsen af glasflusser i rødt, grønt og blå er især karakteristisk for Sønderborg-egnen. Det er som de fleste dragtsmykker ustempet, men Sønderborg-mestre som bl. a. J. J. Jürgensen, C. F. Biehl, R. D. Detlefsen og J. Jensen har alle lavet beslægtede arbejder.² Den ældste af dem etableredes som guldsmed ca. 1807, den yngste døde 1870, hvilket passer meget godt med det foreslåede interval. Den sikre anvendelse af flusser tyder dog vel snarest på et tidspunkt efter 1820, men nærmere kan man med rimelighed ikke komme.

Noget anderledes ligger det med skospænderne. Da dr. phil. S. Schoubye umiddelbart efter gavens ankomst til Sønderborg så dem, fastslog han straks ud fra stemplingen, at de var norske, udført i Bergen. En nøjere undersøgelse uddybede denne bestemmelse.³ Spænderne er forsynet med ikke færre end 5 stempler hver. For det første Bergens bystempel, en tårn- eller portagtig bygning over 7 prikker, i en variant, der anvendtes i sidste halvdel af 1790'erne.⁴

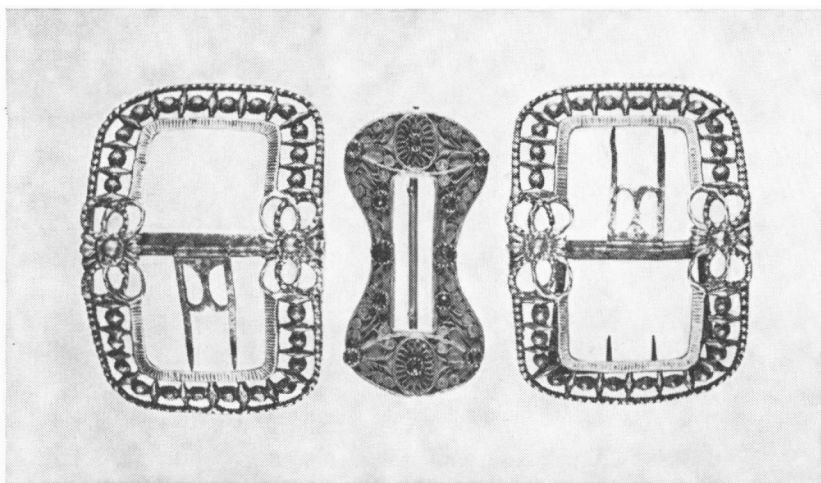

Fig. 1: Skospænder af sølv, udført 1796 af A. Blytt, Bergen.
I midten et sønderjysk dragtspænde. Mus. p. Sbg. Slot.

På samme side af spænderne er et lidt udvisket stempel med MP. Dette står for stadsguardeinen eller, som det hedder i Norge, wardeinen, Mathias Pettersen. Han var wardein i Bergen fra 1790 til sin død 1812. Han var født i København 1733, og efter at have udlært dér som guldsmedesvend blev han 1761 mestersvend i Bergen og tog året efter borgerskab, da han havde lavet et guldsmykke som mesterstykke. Han var oldermand for guldsmedene i Bergen 1784—86 og havde forud for sin tiltræden som wardein været på et kursus i Kongsberg og aflagt prøve, før han overtog kontrollen med sine tidligere kollegers arbejde.⁵

På spændets modsatte side står tre stempler. Det ene er tallet 96, et årsstempel af den type, der anvendtes i Bergen før 1800. Der kan således ikke være tvivl om, at der er tale om året 1796. Nabostemplet indskrænker oven i købet dateringen, idet det er et såkaldt månedsmærke, nemlig tegnet for stenbukken. Dette tegn dækker perioden 21. december—21. januar, og spændet har altså været hos wardeinen til godkendelse og stempling lige omkring nytår 1796.

Det femte stempel er i og for sig det vigtigste, idet det er guldsmedens eget stempel, et noget udvisket, men dog klart læseligt AB i en oval.⁶ Dette mærke dækker over guldsmeden Andreas Blytt, en

af klassicismens første og dygtigste repræsentanter i Bergen. Han var af et gammelt guldsmededynasti i byen, født 1754 og i årene 1765—74 i lære hos farbroderen Michael Hansen Blytt. Efter endt læretid forblev han som svend i sin fødeby i 5 år og drog først da ud på en 8-årig vandring, der førte ham først til København, hvor han i 2 år var hos mester Peter Thrige, dernæst til Sct. Petersborg, hvor han blev i flere år hos mester Christian Gottfried Reixel. Den videre vandring førte ham via Lybæk og Hamborg til London. Her fik han først arbejde hos juveler Sim i 1784, men sprogvanskelighederne tvang ham til at opgive. Trods dette forblev han i England til oktober 1787, altså i tre år, hvor han havde skiftende lærepladser og vel efterhånden fik lært sproget. Fra London returnerede han direkte til Bergen, tilbragte det obligatoriske mesterår hos farbroderen og udførte derpå sit mesterstykke: en guldsnusedåse på 8 lod og en ring. Den 11. januar 1791 tog han borgerskab, fra 1801—1803 var han laugets oldermann, og han forblev til sin død 1825 en af Bergens største og mest velhavende guldsmede.

Øjensynligt var det opholdet i England, der gjorde størst indtryk på Andreas Blytt. Af og til kaldtes han endog »engelske Blytt«. Han blev klassicismens mest fremtrædende repræsentant i Bergen, og blandt hans bedste arbejder fra 1790'erne kan nævnes bl. a. en flødekande fra 1794 og en sennepskande fra 1798. Efter århundredskiftet blev de gennembrudte former hyppigere, bl. a. i en stærkt engelskpåvirket sukkerskål fra 1814. Andreas Blytt lavede adskillige store pragtarbejder som en themaskine, lysestager, skåle m. v., men også adskillige skeer, lysesakse, fiskespader og puncheøsere. De er alle præget af sikker proportionering og dygtigt håndelag.

Et væsentligt simplere præg har hans bondesølv. Det er i stor udstrækning blevet til i standardforme, mere eller mindre mekanisk fremstillede og sandsynligvis for størstedelens vedkommende værkstedsarbejde. Der kendes ikke særlig mange smykker fra Blytts hånd, men blandt de kendte er enkelte dygtigt udførte filigranarbejder. Hertil kommer så nu de omtalte skospænder. De er dog nok udformede over støbte blymodeller og hører således til de mere mekanisk prægede værkstedsarbejder — selv om Blytt altså i modsætning til, hvad der var almindeligt på de fleste dragtsmykker, har sørget for en fuldstændig stempling af begge spænder.

Skospænderne viste sig altså at være ældre end 1820, som slægts-

traditionen havde udpeget. Men der skal selvfølgelig også beregnes en vis tid fra fremstillingen i Bergen i 1796, til de dukker op i Sønderborg på Als.

Det er dog et spørgsmål, om der behøvede at gå særlig lang tid. Forbindelsen fra Sønderborg til Norge var ganske livlig i disse år. Fra midt i 1770'erne og frem til 1807 var der næppe et år, hvor ikke en eller flere Sønderborg-skipperne var i Norge.⁷ De fleste nåede nok kun til Sydnorge, men blandt mange eksempler kan dog nævnes, at skipper Peter Prahm, der i 1777 gjorde hele fire rejser til Norge, var i Bergen i 1780, i 1786 var skipper Chr. Jebsen også i Bergen, i 1799 var skipper Peter Wolf helt i Trondhjem, og i 1805 var den senere bykasserer Carl Iversen på sin første Norges-tur i Bergen med korn. Og de er kun nogle få eksempler af mange. Helt anderledes udviklede situationen sig efter 1807. Sønderborg-skipperne søgte ganske vist stadigt ihærdigt til Norge, men stedse hyppigere skete det, at skibene blev opbragt af englænderne, — således i 1808, 1809 (3 skibe), 1810 og 1811. Også på andre ruter mistede Sønderborg en del skibe under krigen. I 1814 var antallet af skibe, hjemmehørende i Sønderborg, formindsket med 40, og først i 1835 nåede skibsflåden atter op på de 67 skibe, den havde været på i 1795, men med en smule mindre tonnage.

Ved freden i 1814 var desuden dobbeltmonarkiet Danmark-Norge ophævet, og den sikre afsætning af landbrugsprodukter i Norge ophørte. Enkelte Sønderborg-skibe genoptog ganske vist sejladsen på Norge allerede fra 1816, men trafikken nåede langt fra samme omfang som før krigen.

Således kan det altså ikke med fuld sikkerhed afvises, at de to spænder er kommet fra Bergen til Sønderborg efter 1814. Det kan heller ikke udelukkes, at de er kommet til Als via Åbenrå eller måske snarere via Flensborg, hvorfra der omkring 1800 var en særdeles livlig forbindelse til Norge. Alligevel må det dog anses for den mest rimelige forklaring, at de indenfor årene 1796—1807 er blevet bragt direkte til Sønderborg. Her har så en af Jørgen Nissens forfædre købt spænderne. Den tidligere datering gør det imidlertid sandsynligt, at det ikke var Jørgen Nissens bedsteforældre, men snarere en af oldeforældrene, der var spændernes første ejer. Da de er beregnet til herresko, og de åbenbart er kommet gennem den

Fig. 2:
Dragt fra Fø.
Stik af J. Rieter og
J. Senn, 1804.

mødrene slægt, er det vel rimeligst at tænke enten på Christian Jørgensen Smed på Kegnæs eller Jacob Hansen fra Ulkebøl.

Som nævnt har disse skospænder været beregnet til herresko. De er imidlertid finere end de spænder, man ellers brugte. Træsko var den normale fodbeklædning, og kun i byerne brugte man lædersko i større udstrækning. Til søndagsbrug havde man på landet træsko med blanke messingbeslag, og kun ved finere lejligheder gik man her med lædersko. Også i byerne benyttede man hyppigst træsko til arbejdsbrug, eller når man gik på gaden, hvor damerne risikerede at få deres skørter tilsmudsede i pløret. Den lidt pænere fodbeklædning var derimod spændesko, omkring 1800 lavhælede, sorte lædersko med tinspænder. Sådanne tinspænder kendes i stor udstrækning fra hele landet i en rig variation både til herre- og damesko. Sølv-

spænder var væsentlig sjældnere, almindeligst blandt de mere velhavende købstadsborgere, men kendtes dog også til fint brug hos de lidt mere velhavende gårdmænd. Nåede man overhovedet til at købe et sæt sølvspænder, skete det vel hyppigst i forbindelse med brylluppet, og siden anvendtes de så fortrinsvis ved større højtideligheder.

Egentlig hørte der for mændenes vedkommende fire spænder til et sæt, nemlig to på skoene og to på knæbukserne. Skospænderne blev mere benyttede fra omkring 1680, men sejrede dog først over skosløjferne mellem 1700 og 1730, og først noget før 1750 var knæspænderne fulgt med overalt. I rokokotiden var sættet med fire spænder enerådende, og omkring 1770 blev spændet på herreskoene ofte meget stort og nedhængende på hver side. Det bredte sig hurtigt fra Paris til Europas øvrige hovedstæder og derfra noget langsommere ud i de enkelte lande. I århundredets sidste årti blev den engelske skomode imidlertid dominerende over den franske over det meste af Europa, så endog franskmændene fulgte efter den engelske mode.⁸ Da Andreas Blytt jo var særlig engelsk påvirket, har vel også hans spænder været up to date i 1796. Det er dog værd at bemærke, at man allerede i et skifte i Sdr. Sejerslev i 1704 møder et sæt skospænder, vurderet til 35 sk., så det var heller ikke altid, man på landet var så meget bagefter.⁹ På Holbergs tid fulgte man i København nøje med Pariser-moden, og da knæbukserne under den franske revolution afløstes af lange bukser, så knæspænderne forsvandt, fulgte man hurtigt med i København. Allerede før 1800 havde de lange bukser vundet indpas i landets hovedstad. Når en københavnsk arbejdsmand i 1820'erne brugte en stadsdragt med sølvspænder ved knæene og spidssnudedede sko med store sølvspænder, så betragtedes han som uhyre gammeldags klædt.¹⁰ Når en så fremtrædende og velstående mand som borgmester Richtsen i Tønder i 1821 efterlod 5 par skospænder, må det antages, at de stammede fra hans unge år.¹¹ På landet holdt knæbukserne sig imidlertid et godt stykke ind i 1800-tallet, og sko med sølvspænder kunne træffes helt op omkring til 1850.

På J. Rieters tegninger og akvareller fra omkring 1805 ses sko med spænder på dragter fra Amager, Valby og både Nord- og Sydsjælland, og af hans og Joh. Senns 21 dragtstik fra de frisiske øer fra 1804 ses kvindesko med spænder på 4 billeder fra Føer (Fig. 2) og

et par af billederne fra Sild.¹² Den alsiske mandsdragt fra ca. 1830 på museet i Sønderborg har mørkeblå hvergarns-knæbukser med et lille tinspænde og sorte sko med ovale tinspænder. I de af S. Schoubye fremdragne skifter nævnes sølvskospænder i 14 skifter, det ældste fra omkring 1704, det yngste (fra Rømø) fra 1841. Den normale brug af sko med spænder forsvinder altså fra landet så sent som henimod midten af 1800-tallet, og da man siden mere bevidst begyndte at klæde sig i egnsdragter, opfattede man sorte sko med sølvspænder som det normale tilbehør til folkedragterne.

På de fotografier, der i 1871 blev taget af Hansen, Schou og Welser rundt i landet af folk i egnens dragter, bærer de fleste denne skoform.¹³

Skønt det måske nok var forholdsvis få sølvspænder, de enkelte guldsmede fremstillede, var det dog et fast led i enhver guldsmeds repertoire. Der kendes skospænder udført af et meget stort antal guldsmede over hele landet. I Chr. Bøjes materialesamling til danske guldsmedes stempler indgår således sølvskospænder fra bl. a. Næstved, Odense og Ålborg, fra det sidstnævnte sted endda et par udført så sent som efter 1837. Også i København lavede adskillige guldsmede skospænder. Den berømte Frederik Fabritius leverede endda et sæt af guld til kronprinsen i 1732, og nye sæt i guld leveredes til hoffet i 1735 og 1738, mens sønnen Christopher i 1759 leverede et sammenhørende sæt sko- og knæspænder i guld. I Frederik Fabritius' bo indgår ialt 12 par skospænder, hvoraf de 2 sæt var med tilhørende knæspænder.¹⁴

Fra Nordslesvig kendes adskillige spænder. Helt overdådigt virker den store samling blymodeller til dragt-, knæ og skospænder fra det Bødewadtske værksted i Tønder Museum. Fire medlemmer af familien Bødewadt virkede i tidens løb i Tønder, den ældste med borgerskab fra 1761, og i blymodellerne ses vekslende stilformer fra senbarok over rokoko og Louis XVI til empire — altså åbenbart også her en forsinkelse i stilpræg i forhold til storbyernes mode.¹⁵

Foruden modellerne er også mange spænder bevaret til vore dage. I Tønder Museum findes således skospænder stemplet af Peter Petersen og M. B. Meinert, Tønder, Christoffer Hiller, Løgumkloster, og Anders Jørgensen Maler, Skærbæk, og i Åbenrå Museum af B. S. Rosendahl, ligesom der findes flere sæt i Haderslev Museum. Også på Nationalmuseet findes en del skospænder erhvervet i Slesvig.

Et par erhvervet på Rømø er i gennembrudt arbejde, et andet par er prydet med sølvfiligran, og andre ustemplede er erhvervet i Rinckenæs, på Før og ved Ostenfeld. Af de stemplede er sæt udført af Nic. Hansen i Haderslev og Poul Hansen i Tønder. Ligesom ved blymodellerne er der tale om flere forskellige stilarter og udformninger.

Det sæt spænder, museet nu har modtaget, hører til en ganske bestemt gruppe indenfor de mange forskellige udformninger. Blytt-spænderne er rektangulære med afrundede hjørner, og på hver langside er anbragt en sløjfe. Spændet består af en indre og ydre ring og herimellem er anbragt skiftevis lange tværstave og runde knopper. Det er denne sidste detaille, der har særlig interesse. Hele spændet er støbt, og grundlaget er altså en blymodel, som de kendes fra det Bødewadtske værksted. Derefter er det så blevet efterbehandlet og forsynet med torn og bøjle af jern. Til efterbehandlingen hører en hamring af alle de små runde knapper, der derved fik en stærkt facetteret overflade.

Meningen med denne facethamring er ganske klar. Guldsmeden har i sølvet villet efterligne de endnu finere spænder, der var prydet med ædelstene. Det var af indlysende grunde ikke almindeligt med ædelstensbesatte skospænder, og heller ikke denne gruppe sølvspænder er særlig talrig, men netop i Sønderjylland findes flere, der i den henseende er beslægtet med Andreas Blytts arbejde fra Bergen.

Skospænder med ædelstene købtes kun af de rigeste. Ved det franske hof var de almindelige, og det danske hof søgte at leve op hertil. I 1722 leverede guldsmed Frederik Fabritius et sæt diamantbesatte skospænder til Chr. VI, i 1731 først et sæt med 36 rosensten, dernæst et sammenhørende sæt knæ- og skospænder med henholdsvis 24 og 28 rosenstene. I 1738 leverede han til hoffet sit dyreste sæt skospænder af forgyldt sølv besat med diamanter og 48 rosenstene. Prisen for dette pragtstykke var 145 rigsdaler. Sønnen Christopher lavede i 1766 skospænder med brillanter og 1769 skospænder tæt besat med ialt 250 krystaller.¹⁶

På Kunstindustrimuseets smykkeudstilling 1960 var vist et sådant samlet sæt på fire spænder (fig. 3). Det stammer fra 1700-tallets slutning og er af sølv, besat med bjergkrystal. Det angives, at det muligvis er svensk, men det kan dog også være norsk eller måske københavnsk.¹⁷ Der er i alle tilfælde ingen tvivl om, at det er spæn-

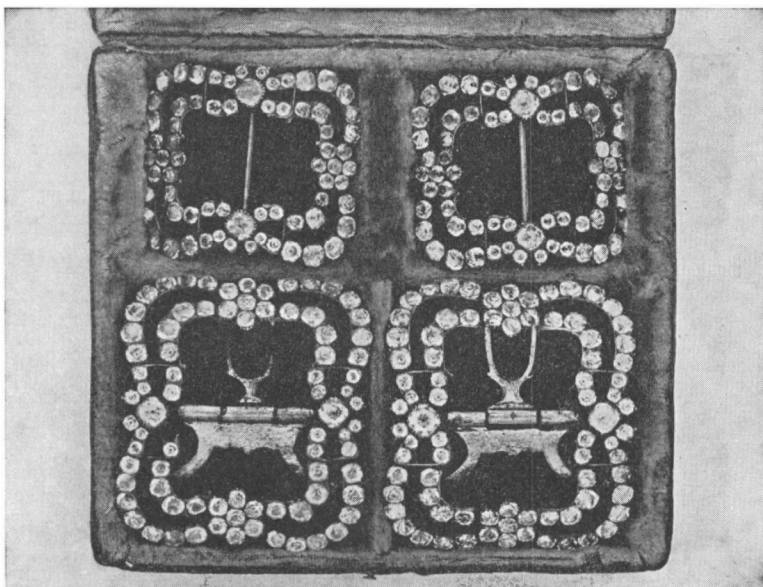

Fig. 3: Sæt af sko- og knæspænder af sølv med bjergkrystal.
Slutn. af 18. årh. Privateje.

der af denne art, der har været det oprindelige forbillede for Blytts norske skospænde.

Blytt var for øvrigt ikke den eneste norske guldsmed, der efterlignede diamantbesætningen. Ganske vist var flertallet af de norske skospænder ligesom de danske uden denne særlige udformning, men nogle må dog regnes til denne specielle gruppe. Det gælder bl. a. et sæt fra Buskerud, der befinder sig i Drammens Museum, og som med gennembrudt arbejde, sidesløjfer og en række fine, hamrede knopper er nært beslægtet med Blytts arbejde. Andre eksempler på skospænder med diamanthamrede knopper kendes fra Aremark og fra Sjaak i Gudbrandsdalen.¹⁸

Meget nærmere ved originalerne end disse efterligninger står et spænde, vistnok til en kvindesko, der findes i Museet på Sønderborg Slot (fig. 4). Det er ganske vist ikke så kostbart som sølvspænderne, men en langt mere direkte efterligning af de ædelstensprydede stykker, idet det er udført i en gullig metallegering, hvori der er indsat en tæt række facetslebne uægte sten. Torn og bøjle af jern. Både i

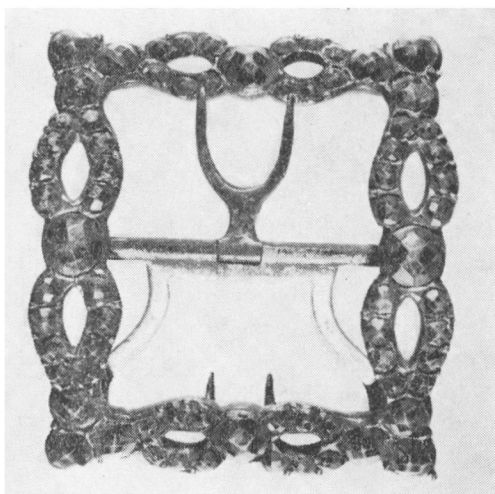

Fig. 4: *Metalspænde
med vægte stene.
Mus. p. Sbg. Slot.*

størrelse og form svarer spændet nøje til spænderne fra smykkeudstillingen. Det er skænket museet 1947 og stammer fra Sønderborg.

Omtrent samtidig med gaven fra Finland erhvervede museet et andet par skospænder (fig. 5). Også disse er af sølv i gennembrudt arbejde, og diamantefterligningen er her fremhævet ved, at hver enkelt knop ikke blot er facetslebet, men også er anbragt på en lille flade, der er ridset, som var det en ædelstensindfatning. Det er ret stort og stærkt krummet, som om det var beregnet til en højvristet sko. Begge spænder er stemplede, men desværre er stemplerne sat så skævt i, at de ikke kan identificeres. På hver er der spor af ialt tre stempler. Det ene er to bogstaver, et C og muligvis et Z. Det andet er et bogstav i en takket indfatning, måske et M. Det tredje ser ud som XX, men stemplets højre side mangler. Ud fra dette kan med sikkerhed fastslås, at stemplerne ikke stammer fra en sønderjysk mester. Også de kongerigske og norske - som Blytts - kan udelukkes. Det er heller ikke lykkedes at finde beslægtede stempler i Tyskland, uden at man dog helt kan afvise, at der kan være tale om en tysk mester. De nærmeste muligheder synes imidlertid at være enten Holland eller England.

Amsterdams bymærke er tre kryds på række, og fra 1807 fik Harlingen tre kryds, to øverst og et under. Fra to andre hollandske

byer kendes mesterstempel CZ (for C. Zeermann i Hoorn 1817—24) eller GZ (for G. Zanstra i Heerenveen indtil 1807), men en kombination, der passer til alle tre stempler, er det ikke lykkedes at finde. I England har Newcastle tre X'er på samme måde som Harlingen, men heller ikke her er det lykkedes at finde en endelig løsning.¹⁹

På Nationalmuseet er et beslægtet sæt sølvspænder, udført af Tønder-guldsmeden Paul Hansen. Det består af et glat bånd og to rækker runde knapper, der slynger sig mellem hinanden, og knapperne er forsynet med facethamring. Spænderne er stemplet med Paul Hansens mestermærke, PH i oval, Tønder bymærke og lødighedsstemplet 28. Desuden er ridset inskriptionen »MSH 1803«, et vidnesbyrd om en ret sen anvendelse. Paul Hansen, der fik borgerskab i 1753, og som døde 1830, er en af de bedst kendte Tønder-mestre, og listen over bevarede arbejder er meget lang og alsidig, varierende fra kirkesølv over talrige hovedvandsæg til skeer, dragtsmykker og knapper. Foruden de her nævnte skospænder ejer også Tønder Museum et par.

Endelig findes i Sønderjylland en lille gruppe skospænder, hvor afstanden til diamantefterligningen er lidt større end ved de hidtil nævnte, men hvor den gennembrudte form og facetterne dog tydeligt vidner om samme udgangspunkt.

De tre befinder sig på museet i Sønderborg. De to udgør et sammenhængende sæt. De er uden stempel, men har et indprikket MMI, vel den første ejers initialer. Det tredje stykke er blevet udfladet, fordi det sekundært er omdannet til brystsmykke. Det er øjensynligt lavet over samme model som sættet, men er måske lidt løsere i udførelsen og lidt slappere i formen. Det er stemplet hele fire gange med et sammenslynget NW i en oval, og på bagsiden er indprikket MF. Stemplet er særlig interessant, fordi det drejer sig om Nordborg-mesteren Niels Søren Winter. Han var født ca. 1793 og levede i Nordborg, fra han etablerede sig ca. 1818, til 1863.

Mestre uden for Sønderborg by kendes kun i et mindre antal fra flækkerne eller landet. Bøje nævner kun 7 fra Nordborg og har endda kun stempler for de 3. Den ældst kendte landsbyguldsmed i Sønderborg amt er vel Chr. Clausen i Sebbelev, og desuden kendes kun en enkelt, nemlig i Oksbøl.

Fra Winters hånd kendes desuden en spiseske med rød sten og

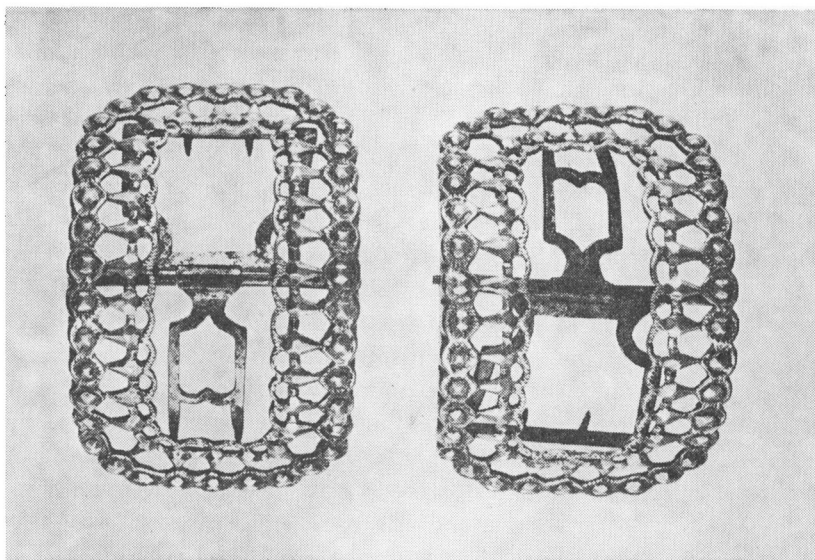

Fig. 5: Skospænder af sølv med „diamanthamring“. Mus. p. Sbg. Slot.

noget dragtsølv, ligesom han har repareret forskelligt altersølv i Havnbjerg, Oksbøl og Nordborg kirker.²⁰

Efter dette ville det have været rimeligt at tillægge også de to ustemplede skospænder til guldsmed Niels Winter. I Tønder Museum har man imidlertid et fjerde skospænde, der må være lavet over en helt identisk model. Det er stemplet med mestermærke M for Tønder-guldsmeden M. B. Meinert.²¹ Han var født 1732, fik borgerskab 1758 og døde 1825. Han er velkendt gennem adskillige arbejder, bl. a. en tedåse i Davids samling og hovedvandsæg, spiseskeer og dragtknapper i Tønder Museum, Flensborg Museum og på Gottorp. Spændet bærer desuden lødighedsstemplet 28, altså et gedigent stykke sølv.

Blandt Haderslev Museums sølv-skospænder findes også to spænder af helt samme model som den her omtalte. Selv om man skulle tro, at de udgjorde et sæt, viser det sig, at de er kommet til museet med mange års mellemrum og fra hver sit sted, og en nøje betragtning viser nuanceforskelle i efterbehandlingen af kanten, ligesom det ene har torn af messing, det andet af jern. En undersøgelse af stemplerne viser da også, at to forskellige mestre har lavet dem. Det

ene er stemplet med et M for Tønder-guldsmeden M. B. Meinert og lødighedsstemplet 28, altså helt som det ovenfor nævnte eksemplar i Tønder Museum. Han synes altså, som rimeligt er, at have benyttet sin blymodel flere gange, og han havde øjensynlig gjort dragtsølv til et af sine specialer. Det andet Haderslev-spænde har også både lødigheds- og mesterstempel. Lødigheden er den mere almindelige 24, mens mesterstempelen, der er ret utydeligt, muligvis skal læses H. P., men måske snarest M. P. for Martin Petersen Hummelhof i Tønder. Han var mester 1796-1827 og har udført adskillige gode sølvarbejder, ikke mindst et stort antal hovedvandsæg.

Nøjagtig den samme spændeform forekommer desuden på to spænder i privateje. Det ene, der findes i Bolderslev, Bjolderup sogn, er ligesom Nordborg-stykket lavet om til dragtsmykke, men ændringerne har været mere radikale, idet kun overdelen er bevaret, og de ovale felter er forsynede med farvede glasflusser. De eventuelle oprindelige stempler er forsvundne ved ændringerne.

Stempler findes derimod på det andet spænde, der er i privateje i Sønderborg. Som på Tønder-arbejdet er det forsynet med det gode lødighedsstempel 28 og desuden med mesterstempelen J. J. J. i en oval. Dette dækker over Sønderborg-guldsmeden Jürgen J. Jørgensen (f. ca. 1779, etableret ca. 1807, d. 1837), også en særdeles velkendt guldsmed, der har lavet adskillige gode sølvarbejder, bl. a. en kaffekande, hovedvandsæg og forskellige skeer.²² Dette spænde har også samme model som grundlag, men er måske i sin stramme form og med de kvadrerede felter i næsten cirkulær udførelse kvalitetsmæssigt det bedste af de efterhånden 7 forskellige sæt skospænder. Desuden afviger det ved, at bøjlen ikke som på de øvrige er af jern, men af sølv, og også her er der stempler. Det er bare ikke Jørgensens, men derimod et endnu uidentificeret NA eller MA samt en leopard set fra siden. Sidstnævnte er Londons bystempel, og den her benyttede udformning kendes kun indenfor tidsrummet 1776—96. Denne bøjle er altså engelsk, er blevet erhvervet af guldsmed J. J. Jørgensen og benyttet i skospændet.

Mindst fire forskellige mestre fra så forskellige steder som Nordborg, Sønderborg og Tønder har altså lavet skospænder på grundlag af aldeles identiske blymodeller. Disse modeller må derfor til en vis grad have været fællesgods fra værksted til værksted, på samme måde som maler- og billedskærerværksteder gennem tiderne arbej-

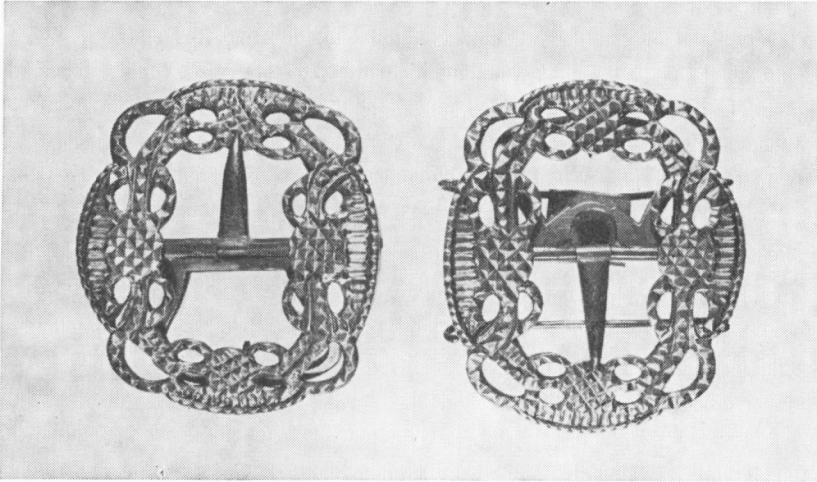

Fig. 6: Skospænder af sølv. Til venstre udført af J. J. Jørgensen, Sønderborg. Privateje. Til højre udført af Niels Winther, Nordborg. Mus. p. Sbg. Slot.

dede med de samme kobberstik. Muligvis har de enkelte guldsmede kunnet købe modeller hos de handlende. Snarere er der tale om, at en svend under sine vandringer har fået lov at kopiere en model, eller en svend har medtaget et vist antal kopier, når han slog sig ned som mester. Man kan efter dette næppe tvivle på, at Niels Winther fra Nordborg har hentet sin model hos J. J. Jørgensen i Sønderborg — kvalitetsforskellen peger tydeligt denne vej. Måske kan man også gætte på, at den oprindelige blymodel er blevet til i England, den tilsyneladende gentagne tilknytning til England, som flere af de her behandlede spænder synes at udvise, kombineret med den kendsgerning, at netop efter 1780 begyndte engelske skomoder at dominere over franske, så de vandt indpas ved det franske hof — alt dette synes at underbygge tanken om en stærk engelsk påvirkning af hele denne særlige gruppe ædelstensinspirerede skospænder.

Fru Nissens gave til museet i Sønderborg havde selv været ude på lange rejser fra Bergen til Ulkebøl og videre over Stockholm til Helsingfors. Nu har dens historie givet anledning til en lidt anden rejse i tid og rum. Dette par spænder kan derved tjene som eksempel på, hvad en enkelt genstand i et museum kan fortælle, og hvilke kultursammenhænge og kulturveje den kan bidrage til at belyse.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Museet modtog 1965 denne værdifulde gave fra fru Helene Nissen. Helsingfors, sammen med en del familiepapirer og forarbejde til hendes mands slægtshistorie. Fru Nissen oplyste i et udførligt ledsagebrev, at hun sendte disse ting, for at de kunne »komme tilbage til den landsdel, hvor min mand var født og hvor hans slægt hørte hjemme«.
2. C. A. Bøje: Danske guld- og sølvmærker, 1946, s. 406, og tillæg, 1949, s. 85. Jvf. S. Schoubye: Guldsmed Jens Jensen, i: Jens Raben - et mindeskrift, 1960, s. 186—197 og K. Withen: Alsingerdragten, i: Bogen om Als, 1956, s. 183—200.
3. Th. Krohn-Hansen og R. Kloster: Bergens gullmedekunst fra laugstiden. I—II, 1957, s. 173—83, 211—17, 241, 263—65 og 346—49. Dr. phil. S. Schoubye takkes for udbytterig drøftelse af spænderne og deres stempler.
4. Th. Krohn-Hansen og R. Kloster, 1957, s. 346 f. Stemplet er en let varieret udgave af det gengivne fra 1795, men ligger fjernere to gengivne fra 1793 og 1801.
5. Th. Krohn-Hansen og R. Kloster, 1957, s. 173—80, 241 og 348. Stemplet er en variant af det s. 348 som nr. 2 gengivne.
6. Th. Krohn-Hansen og R. Kloster, 1957, s. 263—65. Spændets stempel er snarest det s. 262 øverst viste, men synes dog at afvige lidt.
7. Sønderborg skipperlaugs retsprotokol og protokol over pæle- og ballastregnskab i Skipperlaugets arkiv i Mus. p. Sbg. Slot. Jeg takker havneformand Niels Knudsen for hjælp ved udskrifter fra laugets papirer. Jvf. J. Raben: Sønderborg søfart (Fra Als og Sundeved, 1934) og J. Raben: Sø og havn, i Bogen om Als, 1956.
8. E. Jäfvart: Skomod och skotillverkning. Stockholm, 1938, s. 78—98.
9. S. Schoubye: Guldsmedehåndværket på Tønder-egnen, 1961, s. 234.
10. H. Frøsig og U. Thyrring: Klæder, i: Dagligliv i Danmark, I, 1963, s. 328 og 338 f.
11. S. Schoubye, 1961, s. 233.
12. S. Schoubye, 1961, s. 211 ff. m. planche I-IV, og s. 234.
13. Ellen Andersen: Danske bønders klædedragter, 1960, flere ill.
14. A. Fabritius m. fl.: Fabritius sølv og guld, 1958, s. 67 ff.
15. S. Schoubye, 1961, s. 234 og fig. 351.
16. A. Fabritius, 1958, s. 67, 70, 76, 89 og 91.
17. Smykket i dansk eje, katalog 1960, nr. 171, fig. s. 67.
18. H. Arneberg: Norsk prydkunst. Oslo 1920, planche skospænder. R. Berge: Norsk bondesylv. Risør, 1925, spalte 497—502 og planche LXXXVIII.
19. E. Voet jr.: Nederlanse Goud- en Silvermerken 1445—1951. 1951. M. Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen, 1922—28.
20. Danmarks kirker, Sønderborg amt, 1961 ff., jvf. Bøje, 1946, nr. 2065—66.
21. S. Schoubye, 1961, s. 294, jvf. Bøje, 1946, nr. 2847 og 3578.
22. Bøje, 1946, nr. 2748—2752.